

«BİR UYGUR ŞİİRİ HAKKINDA NOT»A NOT

OSMAN F. SERTKAYA

Afrın Çor Tigin adlı bir Uygur şâirinin manzumelerinden birisinde geçen bir kısım gramer meseleleri ve okuyuş şekilleri ile, bu şiirin Arat neşriyle ilgili tenkitler hakkındaki görüşümüzü uzun bir zamandan beri yazmak istiyorduk. Ş. Tekin'in «Bir Uygur Şiiri Hakkında Not»¹ adlı makâlesi bize bu konudaki görüşlerimizi yazmak fırsatını vermiştir.

1. Afrın Çor Tigin'in bu şiirinin transkripsiyonu, ilk defa A. von Le Coq tarafından *Manichaica, II*'de yapılmış², daha sonra da bu şiir, sırası ile, H. H. Schaefer tarafından işlenmiş³ ve R. R. Arat tarafından da yayınlanmış idi⁴.

Arat'ın «*Eski Türk Şiiri*» adlı eserinin «Mani muhitinde yazılan eserler» başlıklı I. bölümünün 4. metni olan bu şiir, Arat tarafından s. 18-19'da 21 mısra olarak tavsif ve tesbit edilmiştir. Arat, mısraların ilk harfleri ile son kelimelerini göstererek yaptığı bu tavsifte, şiirin 16. mısraının sonunu *yarlıkazunun*, 19. mısraının sonunu ise *birüing* şeklinde okurken, yine Arat, şiirin üçer mısradan meydana gelmek üzere 7 bend olarak verdiği transkripsiyonunda, bu kelimelerden birincisini *yarlıkaz-ın* ikincisini ise *birz-ün* okumuştur.

Arat'ın yanlış okuduğu bu birbirini tutmayan şekiller hakkında, Şinasi Tekin iki defa fikir beyan etmiştir.

1 *TDAY-Belleten*, 1975-1976, Ankara 1976, s. 61-63.

2 *Türkische Manichaica aus Chotscho, II*, APAW, Berlin 1919, Phil-hist. Kl. nr. 3, s. 8-9.

3 H. H. Schaefer, «Die islamische Lehre vom Vollkommenen Menschen, ihre Herkunft und ihre dichterische Gestaltung», *ZDMG*, 1925, s. 192-268. (Bk. 261-268)

4 Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, 1965, s. 18-21.

Bu beyanlardan birincisi, Arat'ın ölümü üzerine «*Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*» tarafından yayınlanan «*Reşid Rahmeti Arat İçin*» adlı anma kitabında ve Arat'ın «*Eski Türk Şiiri*» adlı eserinin tanıtılması dolayısıyla, şu şekilde yapılmıştır⁵.

«V. yaruk tengriler	VI. küçlüg priştiler
yarlıkazunun	küç birzünün
yavaşım birle	közi karam birle
yakışpan adrılmalım	külüşüpen külüşügin oluralım

Yukarıdaki beşinci ve altıncı dörtlüklerdeki *yarlıkazunun* ve *birzünün* kelimeleri için metnin aslına bakılıp kontrol edilebilir (s. 442; sol sütun : 16. ve 18. str.). Bu iki kelimenin mânası da tabii olarak buna göre düşünülmelidir : V. «Işık tanrıların himmeti ile» ve VI. «Güçlü meleklerin güç vermesi sayesinde». Şekil bakımından *-zun + m* (vâsita hali!) üzerinde durulmaya değer; ayrıca : *yarlıkazunun*'ı islâmlıktaki «inşallah» ile karşılaştırılabiliriz.

V ve VI'nın son mısraları, ifâde muvâzîliğine göre tamir edilmiştir.

Bütün bunlar «tenkid» için söylenmiş şeyler değil de bir izah denemesi, bir dikkati çekme olarak telakki edilmelidir.».

Bu parçada, «tenkid» için söylenmediği, bir izah denemesi, bir dikkati çekmek olarak telâkki edilmesi gerektiği söylenen fikir veya fikirler, yine Ş. Tekin'in (aynı Enstitünün «*Reşid Rahmeti Arat İçin*» adlı anma kitabından üç yıl sonra yayımladığı «*Türk Kültürü Araştırmaları*» dergisinde) «*Uygur edebiyatının meseleleri*» başlıklı makalesinin 43-44. sahifelerinde şöyle geçmektedir.

«§ 24 Şiirin bu yeniden tasnifi hususunda olduğu gibi bazı kelimelerin okunuşunda ve mânalandırılmasında da nâşir ile aynı fikirde değilim : V. ve VI. dörtlüklerin ikinci mısralarındaki *yarlıkazunun* ve *birzünün* kelimelerinin yanlış okunuşu, herhâlde son tashihleri yapanlara yüklenmelidir. (ETS. 18 ve 20. s.; bk. bir de faksimile 442. s., sol taraftaki sütun). VI. kıt'anın son mısraının ilk kelimesi, aslında zedelenmiş olup ancak *k(ü)*

5 TKAE yay.: 19, seri: 1-Sayı: A. 2, Ankara 1966, s. 448-450.

(l)üşüpen şeklinde okunabilmektedir, fakat dörtlükler arasındaki ifâde ve şekil müvâzîliği dikkate alınsa idi, bunu da V. 4'teki *yakışpan*'a bakarak *külüüşüpen* şeklinde tamir etmek çok kolay olurdu⁸.

8 Bu hususta emin olmak isteyen okuyucuya tavsiyemiz, yazmanın, almanca neşrindeki fotoğrafına bakmasıdır; (A. von LE COQ, *Türkische Manichaica aus Chotscho, II*, Berlin 1919; Tafel (levha) II., sol üst köşedeki resim) çünkü maalesef E. T. Ş'ndeki fotoğraf çok bozuktur. Bu şiir için ayrıca bk. H. H. SCHAEEDER, ZDMG. 1928.»⁶.

Aynı Enstitünün üç yıl ara ile yayınlamış olduğu iki ayrı neşrin birincisinde «tenkid» için söylenmediği, bir izah denemesi, bir dikkati çekme olarak telakki edilmesi söylenen fikir, ikinci yazıda daha açıklık kazanmakta ve (*yarlıkazunun* ve *birsünün* kelimelerinin yanlış okunuşu, son tashihleri yapanlara yüklenmelidir) satırları ile de bir suçlamaya dönüşmektedir.

Üç yıl ara ile olan bu fikrî gelişme, Şinasi Tekin'in meselelere bakış açısını göstermesi bakımından çok mühimdir.

Ben, ilk yazıdaki yumuşak üslûbun sebebinin, bu farklı okumaların Arat'a ait olduğu zannı ile, kullanıldığını tahmin ediyorum. Şinasi Tekin bu yanlış okumaları hocası Arat'ın yaptığını zannetmiş olacak ki bu okuyuş hatalarını düzeltirken üslûbuna dikkat ediyor.

İkinci yazıdaki suçlayıcı üslûbun ise, bu farklı okumaların Arat'a ait olmayıp, son tashihleri yapana ait olduğu zannı ile kullanıldığını tahmin ediyorum. Şinasi Tekin, bu yanlış okumaları, merhum hocası Arat'ın yerine, eserin son tashihlerine bakanların yaptığını zannetmiş olmalı ki bu okuyuş hatalarını düzeltirken yanlışları, son tashihleri yapana yüklemektedir⁷.

Aynı konu üzerindeki farklı iki ifâdenin ancak böyle bir mantık silsilesi ile izah edilebileceği kanaatindeyim.

Makâlemin baş tarafında bu yanlış okumaların Arat'a ait olduğunu

6 Burada verilen 1928 yılı yanlıştır. Doğrusu 3 numaralı notta da belirttiğim gibi 1925 olacaktır.

7 *Eski Türk Şiiri* Arat'ın ani ölümü üzerine, Arat'ın kürsüsüne başkan olan Prof. Dr. Muharrem Ergin tarafından tashih edilmiş ve yayımlattırılmıştır. Bu husus *Eski Türk Şiiri*'nde belirtilmemiştir. Ayrıca, Muharrem Ergin de Arat gibi Şinasi Tekin'in hocasıdır.

söylemiştim. Çünkü *yarlıkazunun* ve *birzünün* kelimeleri, ilk nâşir olan A. von Le Coq tarafından *yarlıkazunun* ve *bir-ög* (*birüing?*) şeklinde okunduğu için Arat tarafından aynen alınmış ve şiirin tavsifinde *yarlıkazunun* ve *birüing* şeklinde kullanılmıştır. Arat, bu şekillerden birincisi olan *yarlıkaz-un-in* kelimesini, metinde *yarlıkaz-in* şeklinde —yanlış olarak— düzeltmiş, *birüing* şeklinde okunan ikinci kelimeyi ise, *yarlıkaz-in* şeklinde yanlış olarak düzelttiği kelimeye kafiye olması için, *birz-ün* şeklinde tashih etmiştir.

Bu sözlerimizi isbat için Arat'ın *Eski Türk Şiiri*'nin ilgili yerlerinin Arat tarafından yazılmış orijinallerinin fotoğraflarını veriyorum. Böylece bu yanlışların, tashihleri yapana ait olmayıp, Von Le Coq'tan Arat'a kadar devam etmiş olduğu hususu açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

2. *yarlıkaz-un-in* ve *birz-ün-in* gramer şekillerinin yapısı, gerçekten üzerinde durulması, fakat «dikkatle» durulması gereken bir konudur.

A. von Le Coq *yarlıkaz-un-in* şekli için notta Bang'ın *Studien zur vergleichenden Grammatik der Türkisprachen* (SPAW, LI, phil.-hist. kl. 1916). III, § 8'deki emir ekinin kullanışı ile ilgili bahse (s. 1248-1249) atıfta bulunmaktadır.

R. R. Arat bu konuda hiç bir şey söylememektedir.

Ş. Tekin, yukarıda ilgili bölümünü verdiğimiz, ilk makalesinde bu şekiller için (*-zun+ın* vâsita hali!) demektedir. Yine Şinasi Tekin bu görüşünü, «*Türklük Dünyası El Kitabı*»ndaki «*Eski Türkçe*» adlı makalesinde aynı örnekleri vererek tekrarlamaktadır⁹. ACABA BİR FİİL ÇEKİM EKİ OLAN *-zun/-sun* EMİR EKİNDEN SONRA GELEN *-ın* EKİ, BİR İSİM ÇEKİM EKİ OLAN İNSTRÜMENTAL (VÂSITA HÂLİ) EKİ MİDİR? Eğer instrümental eki ise, bir isim çekim eki bir fiil çekim ekinde sonra nasıl kullanılabilir? Böyle bir kullanılışın başka örnekleri de var mıdır?

yarlıkaz-un-in ve *birz-ün-in* şekillerinde kullanılan *-ı-n/-i-n* ekini izah için aynı ekin kullanıldığı benzer gramer şekillerine başvurmak gerektiği kanaatindeyiz.

a) Eski Türkçe (Köktürkçe ve Uygurca) metinlerde *-p* gerundium ekinin *-an/-en* unsuru ile genişlemiş şeklinin kullanıldığı bilinmektedir¹⁰.

8 A. von Le Coq, *a. g. e.*, s. 9.

9 Ş. Tekin, «Eski Türkçe», *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 169.

10 A. von Gabain, *Altürkische Grammatik*, Wiesbaden 1974, s. 120-121; T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968, s. 182-183; Nuri Yüce, *Gerundien im Türkischen*, Mainz 1973, s. 20-28.

10	mesrâ	ba	ararâ hem	9	hece
11	"	ba	ararâ - men	7	"
12	"	ba	ararâ hem	4	"
13	"	ki	ararâ hem	9	"
14	"	ki	ararâ - men	7	"
15	"	ki	ararâ hem	6	"
16	"	ya	ararâ hem	9	" ?
17	"	ya	ararâ	5	"
18	"	ya	ararâ hem	8	"
19	"	kei	ararâ hem	9	"
20	"	kei	ararâ	6	"
21	"	kei	ararâ hem	8	"

Arat'ın el yazısı

Afrın Çor Tigin'in şiirinin «Eski Türk Şiiri»nde yapılan tavsifinin Arat'ın el yazısı ile olan orijinali.

15	15	ararâ hem ararâ hem .
16	(6)	ararâ hem ararâ hem ararâ hem
17	17	ararâ hem ararâ hem
18	(7)	ararâ hem ararâ hem ararâ hem
19	19	ararâ hem ararâ hem
20	20	ararâ hem ararâ hem
21	21	ararâ hem ararâ hem

Afrın Çor Tigin'in şiirinin «Eski Türk Şiiri»nde yapılan transkripsiyonunun Arat'ın el yazısı ile olan orijinali.

Yine *-p* gerundiumundan önceki yardımcı sesin daha sonraları gerundium ekinin bünyesine dahil olduğu ve böylece *-an/-en* unsuru ile *-pan/-pen* şeklinde genişlemiş olan *-p* gerundiumunun *-u-p-an/-ü-p-en* > *-uban/-üben* hâlini aldığı da bilinmektedir¹¹.

b) *-uban/-üben* gerundium şekli, bazı örneklerde de görüldüğü gibi *-ı/-i* unsuru ile genişleyerek *-ubam/-übeni* < *-u-p-an-ı/-ü-p-en-i* şeklini almaktadır.

c) *-uban/-üben* gerundium ekine gelen bu *-ı/-i* unsuru *-sun/-sün* emir ekine de gelmektedir. *-sun/-süni* emir şekli *Kutadgu Bilig*'de birçok yerde geçer¹².

ç) *-ubam/-übeni* gerundium şekli, *-n* unsuru ile genişleyerek *-ubamn/-übenin* şeklini aldığı gibi Eski Türkçe devresindeki *-p-an/-p-en* şekli de *-m/-in* unsuru ile genişlemektedir¹³.

d) *-sun/-süni* emir eki de *-n* unsuru ile genişlemekte ve *-sunm/-sünm* şeklini almaktadır.

İşte bu genişlemiş şekil Uygur metinlerinde *-zun-m/-zün-in* şekillerinde görülmekte olup, metnimizde geçen *yarlıkaz-un-m* ve *birz-ün-in* kelimelerindeki ektir¹⁴.

Bizce bu ekin instrumental (vâsita hâli) eki olduğu şüphelidir.

3. A. von Le Coq, bu manzumenin sadece transkripsiyonunu yapmış, mısraları kıt'alara ayırmamıştır.

H. H. Schaefer, bu manzumeyi «beyit»ler halinde düşünmüş ve giiri *aa, bb, cc* şeklinde kafiyelere ayrılmıştır¹⁵.

R. R. Arat, 21 satırlık bu manzumenin kafiyesini *aaa, bbb, ccc* olarak

11 Ahmet Caferoğlu, «Azerî Türkçesinde *-uban/-üben* eki», *Jean Demy Armağanı*, Ankara 1958, s. 61-66.

12 Ali F. Karamanhoğlu, «Kutadgu Bilig'in diline ve adına dair», *Türk Kültürü*, cilt IX, sayı 98, Aralık 1970, s. 129.

13 Annemarie von Gabain, *Alt-türkische Grammatik*'in üçüncü baskısında (Wiesbaden 1974, s. 395 not 38) A. von Le Coq'un *Türkische Manichaica aus Chotscho, II* (s. 12)'de negrettiği bir metindeki *kelipen+in* ve *tutupan+m* örneklerini vermektedir. Bu iki örneğe W. Bang'ın «Manichaeische Hymnen» (*Le Museon*, XXXVIII, 1925, Louvain 1925, s. 20) adlı makalesindeki *körüpen+in* örneğini de ilâve edebiliriz.

14 *-p* gerundiumunu, *-gil/-gil*; *-gin/-gin* emir ekini ve *-sañg/-señg* şart ekini genişleten *-an/-en* ve bu eki de genişleten *-ı/-i* unsurları ile bu unsurların kullanıldığı metinler ve örnekleri ihtiva edecek olan «*-an/-en, -ı/-i* ve *-ı/-i* ekleri üzerine» başlıklı makalemiz *Türkiyat Mecmuası*'nın XXI. cildinde yayınlanacaktır.

15 H. H. Schaefer, s. 263-264.

kabul etmekte —mühim not : Eski Türk şiirinde kafiye mısranın başındadır. Sonunda değil!— ve bu şiiri 3 er mısralık guruplar halinde, yedi bend olarak, ayırmaktadır.

Şinasi Tekin, Arat'ın bu görüşüne iştirak etmemekte ve şiirdeki kıt'a alliterasyonundan hareket ederek, şiirin kafiye sistemini *aaaa, bbbb, cccc* olarak kabul etmekte ve bu şiiri —ilk 4 lük eksik olduğu için hariç tutularak— 4 er mısralık guruplar halinde altı bend olarak, ayırmaktadır. (Şinasi Tekin 1966'da yaptığı tanıtımda bu şiiri bu kafiye sistemi ile sıralayarak yeniden neşretmiş, 1969'daki ikinci makalesinde ise 1966'daki ilk neşri tekrarlarlarken metnin bugünkü türkçeye tercümesini de yapmıştır).

T. Gandjei, Schaefer'in *aa, bb, cc*, Arat'ın *aaa, bbb, ccc* sıralamasına ve Ş. Tekin'in *aaaa, bbbb, cccc* sıralamasına itiraz ederek, bu şiirin kafiye sisteminin *aabb, cccc, ddee* olduğunu söylemekte ve şiiri bu kafiye sistemi ile, 4 er mısralık üç kıt'a olarak kabul etmektedir.

Gandjei'nin, bu şiirin kafiye sistemini *aabb, cccc, ddee* ... şeklinde kabul etmesinin sebepleri :

1) Aynı tarz kafiye sisteminin *Codex Cumanicus* bilmecelerinde ve *Dede Korkut*'daki manzum parçalarda da kullanılması,

2) Dört heceli bir mısranın Türk şiirinin yapısına uymadığı (bir mısranın asgari beş hece olması gerektiği), şeklinde özetlenebilir.

Bu şiirin yazılmış olduğu kafiye sistemi için son olarak diyebiliriz ki : *aa* ve *aaa* veya *aaaa* veyahut *aabb* şeklindeki kafiye sistemlerinden hangisinin türkçenin aslî kafiye sistemi olduğu, şüphesiz bu gün için bilinen üç-beş şiire dayanılarak söylenemez. Ayrıca bu dört kafiye sistemi ile de şiir yazılmış olabilir. Bu konuda kesin bir hükme varmak için, hâlen elimizdeki malzeme yeterli değildir.

4. Şinasi Tekin'in *aaaa* şeklindeki sıralamasına göre son iki beyit :

V. yaruk tengriler
yarlıkaz-un-in
yavaşım birle
yakışipan adrılmalım

VI. küçlüg priştiler
küç birz-ün-in
közi karam birle
külüşüpen oluralım

şeklinde transkripsiyonlanmalıdır. Çünkü :

V. kıt'anın ilk satırındaki *yâruk tengriler* VI. kıt'anın ilk satırındaki *küçlüg priştiler*'in karşılığıdır.

V. kıt'anın ikinci satırındaki *yarlıkaz-un-in* VI. kıt'anın ikinci satırındaki *küç birz-ün-in*'in karşılığıdır.

V. kıt'anın üçüncü satırındaki *yavaşım birle* VI. kıt'anın üçüncü satırındaki *közi karam birle*'nin karşılığıdır.

V. kıt'anın son satırındaki *yakşıpan adralmalım* VI. kıt'anın son satırındaki *külüşüpen oluralım*'ın karşılığıdır.

Bu yüzden VI. kıt'anın son satırının *külüşüpen külüşügin oluralım* şeklinde okunması mümkün olmamaktadır. Esasında A. von Le Coq'un *külüşüg///* okuduğu bu kelimenin bulunduğu satır; metnin orijinalinde zedelidir. Bu yüzden metnin 18. satırının sonunu *birüing* şeklinde yanlış okuyan von Le Coq'un *külüşüg///* okuyuşunu da şüphe ile karşılamak gerekir. Metnin 20. satırı da *külüşügin* yerine pekâla *külüşüpen* okunulabilir. Bu şekildeki bir okuyuş için Uygur yazısında *g/k* ve *b/p* sesleri ile *i* ve *e* seslerini ifâde eden işaretlerin şekil bakımından birbirine fevkalâde benzediklerini de gözden kaçırmamalıdır. Bu konuda söylenecek söz von Le Coq'un 20. satırın başında *külüşügin* okuduğu kelimenin seci dolayısı ile muhakkak *külüşüpen* şeklinde okunması gerektiğidir.

Hülâsâ, ben metnin son mısraındaki ilk kelime olan ve von Le Coq'tan Arat'a, Arat'tan da Gandjei'ye geçen *külüşügin* okuyuşunu, *külüşüpen* şeklinde düzeltmek ve metnin son mısraının Şinasi Tekin'in tercih ettiği *külüşüpen külüşügin oluralım* şeklini ise, seci dolayısı ile, sadece *külüşüpen oluralım* okumak istiyorum¹⁶.

5. Şinasi Tekin'in «Bir Uygur Şiiri Hakkında Not» yazısı, T. Gandjei'nin *aabb* şeklindeki sıralamasına karşı Tekin'in daha önceden bilinen *aaaa* şeklindeki sıralamasını savunan, dolayısıyla bu görüşün daha önce iki defa yayınlanmış örneğini üçüncü defa tekrarlayan ve ilk yazdığı iki mükaleye hiç bir şey ilâve etmeyen bir yazıdır.

Sonuç : Şinasi Tekin'in «Bir Uygur Şiiri Hakkında Not» başlıklı yazısı, bilinen şeylerin tekrarı olup, türkolojiye hiç bir yenilik getirmemektedir.

16 Nitekim ilk nâsir olan Le Coq'un *k[ül]üsüg///* *külüşügin oluralım* okuyuşu Schaefer tarafından *k(ül)üsüg(in?) külüşügin oluralım* şeklinde tamir edilmiştir. Aynı ibâre, Ş. Tekin tarafından *külüşüpen külüşügin oluralım* şeklinde okunurken, Arat ve Gandjei tarafından sadece *külüşügin oluralım* olarak okunmuştur.